

Tóth-Gyóllai Dániel

Vita a debreceni teológiai fakultás kezdeményezései körül

Csikesz Sándor és Révész Imre tervezete a teológiai képzés reformja kapcsán¹

A tanulmány kereteiről

Doktori kutatásom második évében elsősorban magyarországi református egyházunk lelkipásztorképzéssel kapcsolatos reformtervezeteivel foglalkoztam, közelebbről pedig azzal az 1881 és 1940 közötti időszakkal, ami alatt a magyarországi öt, majd később négy teológiai akadémia tantervi reformjairól az Egyetemes Konvent, annak tanügyi bizottsága, valamint a teológiai tanári országos konferencia (továbbiakban: TTOK) gondoskodott. Mai, felsőoktatásban bevett szóhasználattal élve, a mintatantervre vonatkozó minimum követelményeket már 1883-tól a Konvent szabta meg mindegyik lelkészképző intézményre vonatkozóan,² a későbbi szabályzatokban (1911, 1924, 1930, 1940³) már a vizsgarendre és a lelkipásztorok jövődő nemzedékének nevelésére kiterjedő passzusokat is találhatunk. Az alapvetően kontúrvonalakat húzó egységes kereteknek elsősorban az elfogadása és úgymond „számonkérése”, nem pedig az eltervezése és kialakítása

---

¹ A tanulmány angol verziója: TÓTH-GYÓLLAI, Dániel: Debate on the Initiatives of the Faculty of Theology in Debrecen. The Theological Education Designed by Sándor Csikesz and Imre Révész, in: *Studia Universitatis Babeş-Bolyai Theologia Reformata Transylvanica* 69(Supplement 1/2024), 51–71.

² Lásd: Egyetemes konventi jegyzőkönyv 1883. szeptember 16., 64. sz., 41–46.

³ A korszak tan-, vizsga- és nevelési rendjeiről lásd: TÓTH-GYÓLLAI Dániel: „Anyaszentegyházunk életszükséglete”. Az egységes lelkészképzés reformjai a magyarországi református egyházban 1883–1940 között, Budapest, KRE HTK, 18–82. https://htk.kre.hu/images/doc/kiadvanyok/monografia/Anyaszentegyhazunk_életszukségele_2023_2.pdf (Letöltés: 2023. május 30.)

volt a Konvent feladata. Azok életbeléptetéséért a fenntartó egyházkerületek voltak felelősek, a kivitelezésről pedig értelemszerűen maguk az akadémiai gondoskodtak, melyek évente jelentést tartoztak tenni a Konventnek az Egyetemes Tanügyi Bizottság útján. A tanrendek tartalmi kérdéseit, részleteit eleinte az érintett lelkészképző intézmények teológiai tanáraiból (valamely egyházkerület püspökének elnökletével) alakított bizottságok, majd 1921-től a TTOK tárgyalta s dolgozta ki.

A kutatóműhely programja részeként ezen időszakból is egy szűkebb, egyházunk kihívásai és útkeresései kapcsán kifejezetten frekvenciát vizsgáltam, melyet a lelkészképzés szempontjából az a tény határozott meg, hogy a négy teológia közül az egyik egyetemi fakultásként működött. Tanulmányomban e debreceni fakultás professzorainak az egységes lelkészképzésre vonatkozó kezdeményezéseit, elsősorban pedig Csikesz Sándor és Révész Imre 1937-es tervezetét kívánom ismertetni, azok egyháztörténeti kontextusát több oldalról vizsgálni.

Csikesz Sándor és Révész Imre reformtervezete

Előzmények, egyháztörténeti kontextus

A nevezett reformtervezet, mely körvonalaiiban már 1936-ban az Országos Theologus Szövetség debreceni konferenciáján az egyetem későbbi rektora, Csikesz Sándor előadásában napvilágot látott,⁴ s amelyet több Csikesz életéről szóló visszaemlékezés is úgy említ, mint a gyakorlati teológiai tanár saját *merész* elképzelései sorának talán legfeltűnőbb darabja,⁵ valójában a hittudományi egyetem dékánjával, Révész Imrével közös, már az 1930-as

⁴ Lásd: CSIKESZ Sándor: Theológiai és egyházi feladatok, melyek megoldása az új lelkésznevezedékre vár, in: MÓDIS László (szerk.): *Csikesz Sándor emlékkönyvek* 3., Debrecen, 1941, 157–170, 167–168. „[Csikesz Sándor] 1936. június 20-án, az Orsz. Theologus Szövetség debreceni konferenciáján, Nagy-Magyarország minden részéből összesereglett, talán többszáz főnyi ifjú teológus hallgatóság (tehát *minősített* nagy nyilvánosság) előtt ennek a tervezetnek már a *részleteit* is felvázolta.” RÉVEZS Imre: *Felvilágosító megjegyzések D. Dr. Kováts J. István „A lelkészképzés reformja” c. munkálatához*, Debrecen, 1942, Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára II.5.a.4.

⁵ Hős Csaba: *Csikesz Sándor lelképásztori eszményképének elemei a lelképásztori munkában és lelkésznevelésben*, Sárospatak, Hernád Kiadó, 2019, 62; FEKETE Károly: Református teológiai oktatás a Debreceni Egyetem keretein belül 1912–1950, in: BARÁTH Béla Levente – FEKETE Károly (szerk.): *Őrállóvá tettek. Műhelytanulmányok a debreceni teológiai oktatás és református lelkészképzés 1850–2000 közötti történetéhez*, Debrecen, TTRE–DRHE, 2019, 117–194, 165.

évek elejétől fontolgatott elképzelésük volt.⁶ Révész 1942-es visszaemlékezéséből tudjuk,⁷ hogy 1937 novemberében Csikesz Sándorral együttesen keresték fel Ravasz Lászlót, hogy bizalmas formában kikérjék a Konvent lelkészi elnökének véleményét tervezetükről, melyet a hittudományi kar többi tagjával előtte részletesen közöltek, azok helyeslését elnyerve.

A beszélgetés után Ravasz arra kérte a két teológiai tanárt, hogy az élőszóval elhangzottakról készítsenek memorandumot, méghozzá egyedül abból a célból, hogy annak tartalmát ő maga későbbi bizalmas egyeztetései során könnyebben felidézhesse. „Kijelentette ugyanis, hogy a felvetett gondolatokat sokkal súlyosabb és messzibbható jelentőségűnek tartja, semhogy azokra nézve már most hajlandó volna állást foglalni, s magát bármilyen irányban előre lekötni”,⁸ s hogy a tervezettel kapcsolatos további lépéseket az egyházkerületek elnökségei,⁹ valamint Balogh Jenő konventi világi elnök véleményének kikérésétől¹⁰ teszi függővé.

Azonban mialatt e bizalmasnak tervezett egyeztetések folytak, 1938 márciusára már mindhárom teológiai akadémia különböző forrásokból tudomást szerzett, s véleményét is alkotott a tervezet alapkonceptióiról, a későbbi

⁶ A tervezetet mindkét szerző előadásokban, tanulmányokban, esszéikben fokozatosan ismertette meg az egyházi nyilvánossággal. Lásd Révész saját felsorolását in: RÉVÉSZ: i. m., 2; valamint CSIKESZ Sándor: *A magyar református teológiai képzés egységes rendszere*, é. n., 1–5, TtREL I.26.2.; CSIKESZ: *Theológiai és egyházi feladatok*, 167–168.

⁷ Részletekbe menő ismertetést egyedül ebben a kéziratban találtam.

⁸ RÉVÉSZ: i. m., 1.

⁹ A későbbi egyeztetésekről a levéltári iratok csak közvetetten beszélnek. A Csikeszék által készített memorandum másolatát Balogh Jenő főgondnok 1938. január végén levélben juttatta el az egyházkerületek püspökeinek az alábbi kísérfőszöveggel: „A debreceni m. kir. Tisza István tudományegyetem rectora és hittudományi karnak dékánja mint nem hivatalos előterjesztést átadták a lelkészképzés átszervezése és egységessé tétele érdekében készített memorandumot. E munkálat egy másolatát szíves tudomás céljából van szerencsénk tisztelettel megküldeni, megjegyezvén, hogy értesülésünk szerint ez a kérdés a teológiai tanárok legközelebbi országos konferenciáján esetleg szóba kerül. Fogadjja Méltóságod kiváló tiszteletünk őszinte nyilvánítását.” Zsinati Levéltár 2.d.66.d., 7630/1937. A levélminta online szöveggyűjteményben is olvasható: TÓTH-GYÓLLAI: i. m., 618.

¹⁰ A Zsinati Levéltárban található levelek között megtaláljuk Ravasz Balogh Jenőnek címzett levelét is, melyből kiderül, hogy a tervezet püspökökkel való megismertetését feltehetően kettejük személyes egyeztetése előzte meg. A később kiküldött leveleket egyedül Balogh írta alá, így azt is feltételezhetjük, hogy megállapodásuk szerint az ügy további rendezéséért a főgondnok felelt. „A debreceni egyetem rectora és teológiai karának dékánja Csikesz Sándor és Révész Imre professorok adták át ezt a memorandumot egy előzetes beszélgetés következtében. Kegyeskedj elolvasni. Szíves engedelmeddel meg kellene beszélünk a dolgot, mielőtt tartalmát bárki megismerhetné.” A levél online szöveggyűjteményben is olvasható: TÓTH-GYÓLLAI: i. m., 619.

„katasztrófa árnyai is felrémlettek”,¹¹ s így a debreceni professzorok már akkor félretették messzebbre néző elgondolásaikat, mondván, hogy annak nyugodt és termékeny megvitatására „egy világkatasztrófában tovasodródó magyar református egyház közvéleménye nem alkalmas közeg”.¹²

A háborús időszak ellenére a tervezet körüli vita mégsem maradt el, még hozzá meglehetősen szerencsétlen körülmények között, ugyanis az 1940-es tantervre vonatkozó végleges javaslatot készítő februári TTOK előtt pár nappal Vasady Béla – debreceni teológiai professzor – a lelkészképzés múltját és jelenét görcső alá vevő tanulmányában, Révész és Csikesz beleegyezésével és támogatásával nyilvánosságra hozta kollégái reformelképzeléseit.¹³ A „nem éppen alkalmas időben publikáltatott anyag”¹⁴ már a konferencián nagy ellenállást keltett, s a pápai, sárospataki és budapesti akadémiák megbízásából Kováts J. István budapesti teológiai professzor 1941-ben, már a tantervreform elfogadása és a képzés ötévesre emelése után¹⁵ Vasady Béla 49 oldalas tanulmányára 64 oldalas vitairatban válaszol.

Kováts írása összegzi mindazon téves törekvéseket, melyeket a debreceni teológiai akadémiai képzés teológiai fakultássá alakulásától Vasady munkájáig lépten-nyomon tetten érhetőnek lát, s a Csikesz–Révész-terv kollégájuk által prezentált formáját minden tekintetben káros és az egyház egészére veszélyes elképzelésként értékeli.¹⁶ A vitára valóban alkalmatlan

¹¹ Révész: i. m., 1.

¹² Uo.

¹³ Vasady tanulmánya még 1939 decemberében készült, s először az akkor általa szerkesztett Lelkészegyesület folyóirat hét egymást követő – 1939. évi utolsó és 1940. évi első hat – számában publikálta azt. A munkálat utolsó része már az 1940. február 2–3-a között Pápán tartott teológiai tanári konferencia, s így a lelkészképzés jövőjét érintő kérdések (teológiai tanárok részéről való) lezárta után látott napvilágot. Ezzel együtt jogos Kováts kritikája, ugyanis a konferencia már 1939. április 20-án megkapta megbízatását a tantervi reform ügyében, s a februári konferencia dátuma is jó előre ismert volt a meghívottak számára. Vasady tanulmányának időzítése tehát rosszindulat nélkül is értelmezhető „fölsleges nyugtalanságot” keltőnek, ahogyan azt Kováts J. István vitairata bevezetőjében olvashatjuk.

¹⁴ Kováts J. István: *A lelkészképzés reformja. Válasz Vasady Béla dr. hasonló című tanulmányára*, Budapest, Bethlen Gábor Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, 1941, 3.

¹⁵ Kováts, mint maga írja, készséggel vállalkozott a feladatra, hogy a három teológiai akadémia megjegyzéseit egy vitairatban foglalja össze, azzal a feltétellel, hogy „várjunk a válasszal addig, míg a kérdés a Konventen eldől, és theológiáinkon az új tanterv szerint indul meg a munka, hogy a legtávolabbról se érhesse a theologiai akadémiák professzorait az a vád, mintha csak azért válaszolnának a Vasadytól propagált tervezetre, mert existenciájukban érzik magukat veszélyeztetve”. Kováts: i. m., 4–5.

¹⁶ Uo., 4.

idő nem is hozza el a konszenzus lehetőségét, a debreceni hittudományi kar rendkívüli ülésen 1942 januárjában tárgyalja Kováts írását, melyet méltánytalan és félrevezető¹⁷ munkának ítél, Révész pedig maga részéről bizalmas közlésként, kéziratban örökíti meg csalódottsággal teli reflexióit, melyet a következő sorokkal zár:

De akik Debrecenről és a tiszántúli egyházkerületről még most, harminc esztendő múltán is szükségesnek tartják a szemrehányás hangján fölemlegetni ama bizonyos átadást (ami alatt persze sokan eladást hajlandók érteni!), azok mégiscsak vizsgálják meg először önmagukat, illetőleg az általuk képviselt és féltett egyházvidék akkori magatartását: van-e történeti és esetleg van-e másféle joguk is ehhez a szemrehányáshoz? A magunkét szeretni, félteni, óvni: emberi jog és kötelesség. A máséban is felismerni a szeretet szemével a magunkét, és úgy félteni, óvni, mint a magunkét: keresztyéni virtus. I. Korinthus 12:12, 26, 27. Ebben az ügyben belátható időig ez az utolsó szavam.¹⁸

A tervezet ismertetése

A következőkben e nagy visszhangot és nem csekély ellentétet szülő reformtervezet rövid bemutatása után két annak kapcsán felmerülő jelentős vitapont tárgyalására is rátérünk, főként Kováts J. István és Vasady Béla munkálataira építve. A Csikesz–Révész-terv előszóban elhangzott tartalmához legközelebbi formában a Ravasz Lászlónak készült 5 oldalas memorandum másolata maradt fenn mint nem hivatalos, aláírás és dátum nélküli kézirat.¹⁹

Szerzők irományukat a következő kérdéssel nyitják:

Miként lehetne a református hittudományi kar országosan egyetemes jelentőségét és hivatását a magyar református lelkészképzésben a magyar református egyházegyetem javára minél hathatósabban érvé-

¹⁷ „[Kováts] vádiratának éle lényegében a debreceni egyetem hittudományi fakultásának léte elle irányul.” Lásd: DE HTK 1941/42. jkv., 1942. január 31., VII. rendkívüli ülés, 249. sz.

¹⁸ Révész: i. m., 3.

¹⁹ 5 oldalas gépírási dokumentum kézzel írott javításokkal, lásd: ZsL 2.d.66.d., 2643/1937. A memorandum online szöveggyűjteményben is olvasható: TÓTH-GYÓLLAI: i. m., 620–624. A kéziratra a továbbiakban saját oldalszámozásával, Csikesz és Révész szerzőségével, Memorandum címmel hivatkozom.

nyesíteni? [...] Miképpen lehetne az egyetemi fakultás és a magyar református egyház theologiai akadémiái közt egészséges és észszerű cooperatiot létesíteni?²⁰

Feltett kérdésekre adott válaszukat előbb a következő pontok felsorakoztatásával alapozzák meg: 1) A debreceni teológiai fakultás olyan állami forrásokból fenntartott infrastrukturális lehetőségekkel bír, melyekkel a másik három lelkészképző intézmény anyagi erők hiánya miatt belátható időn belül nem fog rendelkezni. 2) Az anyagi erők elégtelensége a három akadémia esetében egyes tanszékek tartós betöltetlenül hagyását idézi elő. 3) Debrecenben a nem teológiai tárgyak előadását más karok oktatói a legmagasabb színvonalon kivitelezik, míg az akadémiák csak nagy nehézségek között tudják megoldani ezek oktatását. 4) Az akadémiák – a kisebb teológus létszámból és az egyházkerületek áldozathozatalaiból adódóan – jóval bensőségesebbek, s így alkalmasabbak a lelkészképzés fontos nevelői oldalának hangsúlyozására, míg a debreceni fakultás esetében ezen tényezők egyike sem adott, s így „a tiszántúli kerületnek, tehát a magyar reformátusság abszolút többségének a lelkészképzés ügyéhez való viszonya nincs annyi áldozattal megpecsételve [...]”²¹ 5) Egy radikális egyházpolitikai változás a hittudományi egyetemi kar megszüntetését vonhatja maga után, melynek következtében egyszerre szakadna az egyetemes egyház nyakába mind a négy teológiai akadémia fenntartásának jócskán megnövekedett terhe, melyet az egyházi és iskolai államsegélyek esetleges elmaradása csak súlyosbítana.

A szerzők felsorolt pontokból kirajzolódó válasza pedig, hogy e nagymértékű erőpazarlás megszüntetésére, s „a magyar reformátusság lelki egységének, egységes hitvallási szelleme, társadalmi és lehetőleg politikai magatartása kialakításának”²² érdekében az egyetemes egyház „lelkészképzése is egységesíttessék”, méghozzá úgy, hogy abba a debreceni kar és a három teológiai akadémia egységes program szerint, megfelelő munkamegosztással vonódjon be.

Ezzel kapcsolatos elképzelésük részletei a következők: *A magyar református egyház valamennyi és mindenkori leendő lelképásztora*

²⁰ CSIKESZ-RÉVÉSZ: *Memorandum*, 1.

²¹ Uo., 2.

²² Uo., 3.

Pápán kezdené tanulmányait egy már régóta szükségesnek kimondott előkészítő éven,²³ ahol áttanulmányozná a magyar Bibliát, a hitvallásokat, énekeskönyvet, bibliai nyelveket és a latin nyelvet;

1. ezt követően Debrecenbe menne négy évnyi tudományos képzésre;
2. majd – segédlelkéshi szolgálat helyett – Sárospatakra és Budapestre venné az irányt egy-egy évre, ahol először a falusi és kisvárosi gyülekezetek problémáit, majd a nagyvárosi gyülekezetek és az egyetemes egyház intézményes életét ismerné meg, tanulmányozná, s kapna belőlük gyakorlati kiképzést.

Csikeszék a keretek ismertetése után így foglalják össze tervezetükben rejlő értékeket:

A magyar református lelkészképzés sokkal inkább, mint ahogy a mai rendszer mellett lehetséges, egységes és egyetemes egyházi irányítás alá kerülne, anélkül, hogy az állammal való kapcsolat előnyei kiaknázatlanul maradnának. Érdemes rajta elgondolkozni, mit jelentene az egységes magyar református lelképásztori közszellem kialakítására annak a lehetőségnek valósággá válása, hogy a magyar református egyház valamennyi és mindenkori lelkésznevelője már theologus éve alatt egyrészt a rendszeres helyváltoztatás, másrészt a legációk útján a magyar református egyház egész arcával és minden történeti tájával megismerkednék, és e hét esztendő alatt olyan egységes szellemű testületté forrana össze, amilyenre a magyar református egyház történetében még nem volt példa. De talán nem túlzott sötétlátás az az állítás, hogy még eddig nem is voltak a magyar református egyház történetében olyan idők, amelyekben ilyen egységes szellemű lelképásztori testületre akkora szükség lett volna, mint lesz ezután.²⁴

---

²³ A Konvent végül az 1940-es tantervvel vezette be az első előkészítő évet, s annak végén a minősítő vizsgát, előtte azonban már a 1920-as évektől többször felmerült a német és francia protestáns lelkészképzés gyakorlatának bevezetése. Lásd többek között: *Lelkészképzésünk reformja. A theol. tanárok konferenciájának memoranduma*, 1921, 2, ZsL 2.d.66.d. A memorandum online szövegyűjteményben is olvasható: TÓTH-GYÓLLAI: i. m., 399–403; TÖRÖK István: Munkálat a konventi jegyzőkönyv 91/1933. sz. határozata tárgyában, in: *A pápai ref. theol. akad. tanári kar 1933. november 21-én tartott rendes ülésének jegyzőkönyve*, 3. sz., 15. pont, 2. bekezdés. A munkálat online szövegyűjteményben is olvasható: TÓTH-GYÓLLAI: i. m., 578–582; *A Sárospataki Ref. Theol. Akadémia vázlatos javaslata a tantervreform ügyében*, 1938, 3–4, ZsL 2.d.66.d. A munkálat online szövegyűjteményben is olvasható: TÓTH-GYÓLLAI: i. m., 636–641.

²⁴ CSIKESZ–RÉVÉSZ: i. m., 4.

E – főként debreceni füllel hallgatva – kétségkívül forradalmi és megnyerő tervezet megvalósításához semmiképp, de még csak megtárgyalásához sem volt elérkezett az idő, mikor annak tartalma Vasady Béla saját kiegészítéseivel, pro- és kontra érveivel, elfogult és lelkesült szólamaival tanulmánya részeként – avagy annak centrumában – megjelent.²⁵

A Kováts J. István írásában érkező indulatos kritikák egy része ez alkalmatlan időnek, másik része talán Vasadynak, egy harmadik része azonban a debreceni teológiai professzori kar – az egyház számára egyre megterhelőbb – útkeresésének szól.

A debreceni teológiai oktatás útkeresései

Teológiai fakultás és lelkészképzés

Már a Csikesz–Révész-féle memorandumból is kiérezhető, hogy e tervezet nem egyedül az egyetemes egyházi érdek szempontjából vált olyan jelentőssé a debreceni professzorok számára. Egyik részről Kováts Vasadyt azzal gyanúsítja, hogy azért is hajlamos e Debrecen irányában olyan elfogult tervezetet propagálni, mert a három akadémia viszonylag lassú tempójú hallgatói létszámcsökkenésétől eltérően a debreceni fakultásnak rohamos mértékű elnéptelenedéssel kellett szembenéznie (1933 és 1940 között kevesebb mint felére csökkent a hallgatói létszám²⁶). Ugyanakkor a tervezet megszületésekor e körülménynél talán jelentősebb volt az az állapot, mely az egyetemmé alakulástól egyre erősödött a debreceni lelkészképzésben, mégpedig a lelkészképzés sajátos egyházhöz kötöttségének, nevelői oldalának, s egyáltalán az egyház élettevékenységéhez való szoros kapcsolódásnak a hiánya.

A tiszántúli egyházkerület már 1913-ban tárgyalta annak lehetőségét, hogy a fakultás mellett külön, egyházi fenntartásban szervezett lelkészképző intézetet hozzon létre. Kiss Ferenc – akit az egyházkerület később az intézet megszervezésével s vezetésével megbízott – igazgatói székfoglaló beszédében megállapítja, hogy a debreceni állami egyetem hittudományi karának nem lehet feladata a leendő lelkészek gyakorlati felkészítése, csak

²⁵ Ehhez kapcsolódóan Kováts éles véleményét is olvashatjuk: „Azt a benyomásunkat sem hallgathatjuk el, amely a tanulmány olvasása közben egyre erősebbé vált bennünk, hogy az egész csak azért íródott, hogy ezt a tervezetet védelmébe vegye és propagálja”. KOVÁTS: i. m., 9.

²⁶ Lásd: 1. sz. melléklet.

az elméleti ismeretek megadása.²⁷ Az egyházkerület által „lelkészképzésnek saját hatáskörében az egyház céljai szempontjából vezetésére”²⁸ alapított Lelkészképző Intézet²⁹ szabályzatában³⁰ kimondja, hogy a hittudományi kar bármely hallgatója csak abban az esetben bocsátható lelkészképesítő vizsgálatokra, amennyiben tanulmányainak folytatásával egyidejűleg az intézet tagja is volt. A kettős képzés az átlagos teológus teherbírásán jóval túlmutatott, különösen is az 1932 utáni időszakban, mikor az egyetemi oktatás már a nagyerdei központi épületben zajlott, az internátus, s a lelkészképző délutáni órái pedig a – jóindulattal is 30 percnyi sétára levő – Kollégiumban.³¹

A teológiai képzés öt évesre emelésének ideája – melyet ugyancsak Csikesz és Révész (valamint az akkori intézeti igazgató, Erdős Károly) nevéhez köthetünk – szintén szorosan kapcsolódik a debreceni Lelkészképző Intézet ügyéhez.³² A tiszántúli egyházkerület közgyűlése megbízásából Csikesz Sándor szövegezésében a konventre felterjesztett javaslat egy az első lelkészképesítő vizsgát letett segédlelkészek részére szervezendő – kötelező, s a gyülekezeti szolgálat feltételeként megszabott – 12 hónapos tanfolyam bevezetését kezdeményezi. A tanfolyamnak két lelkészképző intézet adott volna otthont, az egyik Budapesten (a Pápán és Budapesten végzetek számára, a két egyházkerület, valamint a budapesti gyülekezet fenntartásában), a másik pedig Debrecenben (a Sárospatakon és Debrecenben végzetek számára, a két egyházkerület, valamint a debreceni gyülekezet fenntartásában). A háromtagú bizottság indoklása szerint e két helyszínt 1) az elég tágas, egységes vezetést és ellenőrzést biztosító teológiai internátus, 2) az elég széles belmissziói munkamező és már működő szervezetek, diakonissza intézmények, 3) a tudományegyetemek és más kultúrintézmények teszik alkalmassá a nevezett célra. A tervezet az ötödik évre részletes, különböző lelkipásztori gyakorlatokkal tarkított tanrendet is ajánl (néhány példa: mezőgazdaságtan, kybernetika, egyházművészet,

²⁷ Kiss Ferenc: *Az egyetem és a lelkészképzés*, Debrecen, A Debreceni Református Kollégium Akadémiai tagozatainak évkönyve, 1914, 38–53, 38.

²⁸ Kovács: i. m., 45.

²⁹ Történetéről lásd: Fekete Károly: A Lelkészképző Intézet, in: Baráth-Fekete: i. m., 195–227; Csohány János: A korszakváltások évszázada (1849–1950), in: Kocsis Elemér (szerk.): *A Debreceni Református Kollégium története*, Budapest, MRE Zsinati Iroda Sajtóosztálya, 1988, 192–300, 255–258.

³⁰ A debreceni református kollégium felső oktatási intézetének szabályzata. Javaslat, 1914, in: *Lelkészegyesület* 11(1918), 390.

³¹ Csohány: i. m., 256.

³² Vö. TIRE 390/1923. nov. számú határozattal kiküldött bizottság jegyzőkönyve, 1924. április 3., 4. sz., 3–4; EK jkv. 1925. június 9., 68. sz., 50–54.

a lelkipásztor élete, egyházkerületek története, hospitációk egész sora). A Konventen évről-évre újra felmerülő kezdeményezést 1925–30 között anyagi okokra hivatkozva a tiszántúlin kívül mindhárom egyházkerület többszörösen elutasította. S bár e tervet mondhatni úttörővé vált a későbbi 1940-es tantervreform alapkonceptiója számára,³³ mégis az eredeti elképzelést nehéz lenne függetleníteni attól a debreceni vágytól, hogy valamilyen módon egy jól fenntartható, és az egyetemes egyház életéhez szorosán kapcsolódó képzést nyújtson egyetemi képzésben végzett hallgatói számára. Kováts 1941-es tanulmánya végén éles hangon fogalmazza meg hasonló megfigyeléseiből alkotott következtetéseit:

Végül azt sem hallgathatjuk el, hogy a tiszántúli egyházkerület a lelkészképzésnek úgyszólván minden terhétől megszabadulva, évek hosszú során át csupán névleg szerepeltette a theologiai fakultás munkáját gyakorlati és nevelői irányban kiegészíteni hivatott lelkészképző intézetét, míg végre most egy tanszéket betöltött, emellett mindmáig nem alkotta meg külön theologiai internátusát, amelyet az egységes lelkészképzés megvalósulása nélkül is meg kellene csinálnia, s amelyet a főiskola négyszázados jubileumára tervezett.³⁴

Állami és egyházi keretek feszültségében

Szintén felismerhető már a Csikesz–Révész-féle memorandumban azon állítás ellentmondásossága, miszerint a tervet megvalósítása esetén a lelkészképzés sokkal inkább egyetemes egyházi irányítás alá kerülne, mint azelőtt. Elképzelhető ugyan, hogy itt Csikeszék egy olyan vágyott állapotról szóltak, mellyel kapcsolatban a kivitelezés részleteit már a nyugodt megvitatás esetén kívánták kifejteni, mindenestre a debreceni fakultás addigi 23 éves működéséből semmiképp nem következett állításuk helyessége.

³³ 1933-ban Marton János (a TTOK és a Konvent Egyetemes Tanügyi Bizottság akkori teológiai előadója) mint történelmi emléket idézi fel a tiszántúli terv fontosságát, mikor a teológiai tanárok konferenciája 1933. február 3-ai ülése 5. számú határozatában nyert megbízatásának eleget téve munkálatot nyújt be a Konventre a teológiai tantervreform ügyében, s a képzés ötévesre emelése ügyének gyűjt történeti érveket: „A tiszántúli egyházkerület felterjesztett javaslatai nyilvánvalóan mutatják, hogy az 1924. évi tantervreform minden jogos követelményt nem elégített ki”. A Konvent 1933-al mondja ki a maga elköteleződését a képzés ötévesre emelése mellett, s kéri fel a teológiai tanárok konferenciáját a tanterv kidolgozására. MARTON János: A theologiai képzési idő öt évre emelése a református theologiai akadémiákon. TTOK előterjesztés, in: EK jkv. 1933. május 3., 90. sz., 3. sz. melléklet, 364. A munkálat online szövegyűjteményben is olvasható: TÓTH-GYÓLLAI: i. m., 570–577.

³⁴ KOVÁTS: i. m., 25.

Már az egyetem alapítóokirata, s az egyetem alapítását kimondó törvénycikk is világos korlátok közé zárta az egyházi irányítás mértékét,³⁵ mely mindössze annyiból állt, hogy egyfelől a tiszántúli egyházkerületnek a tanárságra pályázók minősítésénél bizonyos (gyakorlatilag vétő)jog volt biztosítva, másfelől a lelkészképesítő vizsgálatokat továbbra is a tiszántúli egyházkerület lelkészképesítő bizottsága vehette ki.

1912. évi Konvent e jövődöbéli keretek ismeretében 105. határozatában a következő megállapítást teszi: „[Az Egyetemes Konvent] nagy sajnálattal érzi, hogy e tény által a magyar református felsőoktatás egyik legerősebb intézetének vezetése esik ki a református egyház kezéből”. A Konvent ugyanezen határozatával hozzájárult a tiszántúliak felterjesztéséhez, s egyúttal kezdeményezte az ügy többi lelkészképző intézményre vonatkozó hatásának tárgyalását, figyelemmel kísérését. Két évvel később hatfős bizottságot küld ki, mely Baltazár Dezső püspök elnökle mellett előterjesztést készít az ügyben. Az elaborátum szövegezője Nagy Károly, a kolozsvári teológiai fakultás professzora, az erdélyi egyházkerület főjegyzője, aki 4 oldalas munkálatát máris a legelején a debreceni egyetem alakításának egyházi, valamint állami-közoktatásügyi politikai jelentősége vizsgálatával kezdi. Elisméri e közös lépés mindkét fél tekintetében való pozitív hatásait, ugyanakkor határozottan fogalmazza meg annak jövődöbéli, akkor még nem belátható esetleges veszélyeit:

[...] de el kell jönnie az időnek, amikor [az állam] legalább anyagi támogatása ellenértékül és feltételül egyenesen meg fogja kívánni azt, hogy minden vallás és felekezet lelkipásztora, kire polgárai egy részének valláserkölcsi vezetését bízza, saját világ- és életnézetét a mindenkori kultúra s főleg tudományos élet hatásai alatt képezze ki, hogy a papság – bármily felekezetű is, de – komoly kultúrtényezője legyen a nemzeti előhaladásnak, s ne esetleg éppen gátja.³⁶

Ugyanakkor az előterjesztés nagyobbik részét Nagy annak szenteli, hogy az egyetem felállítása akadémiai lelkészképzésre gyakorolt hatásáról, valamint

³⁵ Lásd: EK jkv. 1912. április 26., 105. sz.; EK jkv. 1914. május 15., 124. sz.

³⁶ NAGY Károly: Előterjesztés a lelkészképzés és nevelés tárgyában, in: EK jkv. 1915. május 29., 19. sz. melléklet a 160/1915. sz. konventi határozathoz, 488–492, 489; publikálva továbbá: *Dunántúli Protestáns Lap* 26(1915/18), 141–143. A munkálat online szöveggyűjteményben is olvasható: TÓTH-GYÖLLAI: i. m., 392–396.

az egyetemes egyház lelkészképzésének jövőjéről értekezzen,³⁷ s állásfoglalása nagyban megegyezik a Csikeszék által javasoltakkal. Azon keresztül állítja fel tézisét, hogy rámutat a lelkészképzés egyik fő gondjára (a tudományos légkör elszegényedésére³⁸): „nemesítő verseny csak egyenrangúak között folyhat”, mivel „az eltérő rangúak és erejűek közti verseny az erősebbet elbizottá és cinikussá, a gyengébbet pedig alattomosná és kijátszóvá teszi”.³⁹ A fennforgó problémára javasolt megoldása a következő: „az egyenlőtlen verseny hátrányainak eliminálására csak egy mód kínálkozik: az akadémiák megszüntetésével a meglévő egyetlen egyetemi karon szervezni különböző theol. tudományos karok versenyét – párhuzamos tanszékek versenyével”.⁴⁰ Nem csoda, hogy Kováts e jóval korábban született írásra is visszautal vitaírataiban:

A konventi bizottság munkálatának az akadémiák elsorvadására és alsóbbrangúakká válására vonatkozó jóslata hála Istennek a legtávolabbról sem következett be. A bizottság előadója, Nagy Károly, aki-re a tőlünk való elszakadás szomorú korszakában szakadt az erdélyi püspökség nehéz terhe, súlyos betegségének gyógykezeltetése céljából több ízben megfordult Budapesten. Többször találkoztunk véle a theológián. A megáldoztatása közelgő idejét igazi keresztyéni türelemmel váró, beteg püspök meghitt és alázatos hangon beszélt nekünk több ízben arról, hogy mennyit tévedett a múltban, és mi mindent másképp láttatott meg véle később Isten. A bizottság előadójaként kifejezésre juttatott nézetei is ezek közé tartoztak... Mi lett volna az elnyomatás nehéz évtizedei alatt az erdélyi református egyházból, az erdélyi magyarságból, ha a kolozsvári theologia is beolvadt volna még az összemlárlás előtt az egyetlen egyetemi fakultásba!⁴¹

³⁷ Nagy a református egyházi felsőoktatás fordulópontjaként értékeli a Debreceni Egyetem alapítását.

³⁸ „Egykori egyetemi rangú főiskoláink az idők haladtával s a viszonyok folyton fokozódott mostohaságai miatt, többé-kevésbé kiestek a világ tudományos haladásának faktoraival való egyenrangú szerepből, és lassanként s többségükben mégis csak a vidéki akadémiák, másodrangú tudományos intézetek szakiskolai szerepére szorultak, melyeknek tudományos légköre is – egyes kiváltságos személyek és korok kivételétől eltekintve – azon mértékben lett szegényesebb, amint más tudományos szakokkal való kontaktusból kimaradva, versenytársak nélkül a maguk szűkebb körének egyeduralmi előjogait maguknak biztosították.” NAGY: i. m., 489.

³⁹ Uo., 490.

⁴⁰ Uo.

⁴¹ KOVÁTS: i. m., 59.

Mindenesetre az előterjesztés már akkor meglehetősen visszhangot vert az egyházi folyóiratokban – a Dunántúli Protestáns Lap re-publikálta annak teljes szövegét, Ravasz László a Protestáns Szemlében,⁴² Pongrácz József a Dunántúli Protestáns Lapokban⁴³ referált e munkáról, a Konvent s az Egyetemes Tanügyi Bizottság azonban nem tartotta időszerűnek a benne foglaltakat, s döntésüket a debreceni teológiai fakultás hatásának 4–5 éves vizsgálata függvényévé tették. A gyakorlat igazolta a Konvent óvatosságát, ugyanis az egyetem megnyitása után a teológiák évi működéséről szóló jelentések közül éveken át hiányzott a debreceni fakultásé, s mikor a Konvent ismételten felhívta a tiszántúli egyházkerületet, tegye lehetővé, hogy az egyházi törvényben biztosított felügyeleti jogát a debreceni lelkészképzésre is gyakorolhassa, a tiszántúli egyházkerület a minisztertől kérte, utasítsa a kart, hogy a teológusok oktatásáról a Konventnek is tegyen jelentést. Erre a kultuszminiszter azt válaszolta: nem rendelheti el, hogy a debreceni egyetem hittudományi kara *kívülről álló hatóság* számára jelentést tegyen a kebelében folyó teológusoktatásról. Erre az egyházkerület kénytelen volt a Lelkészképző Intézet igazgatóját utasítani, hogy ő szerkessze meg a szükséges jelentést.

A debreceni teológiai fakultás professzorai ezenkívül jó ideig a teológiai tanári konferenciákon sem vettek részt, sőt Kováts elmondása szerint „akkor is, amikor eljártak azokra, több ízben kijelentették, hogy egyházunk határozatai nem kötelezőek rájuk nézve”.⁴⁴ Az egyetemes konvent hatáskörébe tartozó tantervi reformok életbeléptetése sem volt maradéktalanul kivitelezhető a hittudományi kar esetében. Az 1940-es tantervi reform ügyében például a Lelkészképző Intézet így nyilatkozott:

A hittudományi tanári kar [...] maga is az öt éves theologiai oktatás minél előbb való életbeléptetésének álláspontjain áll. Tantervet azonban nem dolgozott ki azért, mert ennek a tanári karnak az egyetemi tanítás tanmenetét kell szem előtt tartania, ami már magában véve is többlet a theologiai akadémiák tananyagával és tanmenetével összehasonlítva. Tanári karunknak tehát az az álláspontja, hogy azt,

⁴² RAVASZ László: Erdély, in: *Protestáns Szemle* 28(1916/7–8), 479–485, 484–485.

⁴³ PONGRÁ CZ József: A theologiai internátusról I., III., in: *Dunántúli Protestáns Lap* 28(1916/43), 344–346, 346; 28(1916/45), 360–362, 361.

⁴⁴ KOVÁ TS: i. m., 46.

amit az Egyetemes Konvent fog óhajtani az öt éves tanmenetben: mint minimumot eleve elfogadja, egyébként azonban a dolog természete szerint az egyetemi tanmenetet fogja emellett is szem előtt tartani.⁴⁵

Érdeemes ugyanakkor megjegyezni – amit több a korszak kollégiumtörténetéről érkező debreceni egyháztörténész felemlít⁴⁶ –, hogy a debreceni egyetem eszméjét jóval megelőzte a debreceni *protestáns* egyetem eszméje.⁴⁷ Révész Imre a már többször idézett 1942. évi memorandumában így ír erről:

Mielőtt az állami egyetem Debrecenben létesítésének gondolata egyáltalán fölmerült volna, hosszú évtizedeken keresztül folyt a múlt század utolsó harmadában és századunk elején a tervezgetés, az akció és a nagyméretű áldozathozatal egy Debrecenben a Kollégium megfelelő kiépítésével létesítendő országos protestáns, illetőleg református egyetem érdekében. Ez a nagyszerű terv pedig [...] nem egyben bukkott meg, hanem a többi református és evangélikus egyházkerületeknek nyílt vagy leplezett féltékenységén, az áldozathozataltól való vonakodásán, tehát a partikulárizmusnak már akkor is egészségtelen kinövésin.⁴⁸

⁴⁵ Tiszántúli Református Egyházkerület Lelkészképzőintézete, 51/1938–39. sz. határozat, 1938. december 27., ZsL 2.d.66.d., 8450/1938.

⁴⁶ CSOHÁNY: i. m., 249–252; FEKETE: *Református teológiai oktatás*, 117–128; FEKETE Károly: Adalékok a Debreceni Egyetem „református” jellegének megragadásához, in: BREZSNYÁNSZKY László (szerk.): *A „Debreceni Iskola” Neveléstudománytörténeti vázlata*, Budapest, 2007, 376–398; SZENTPÉTERI KUN Béla: *Az egyetem alakulás története: A Kollégiummal való kapcsolatok továbbélése az egyetemnek mint egységnek életében*, Debrecen, 1941.

⁴⁷ Előzményként érdemes említeni az 1891/92-es zsinatot, melynek egyik fontos témája volt a protestáns teológiai fakultás alapítása, s a protestáns egyetem eszméjének tárgyalása. Lásd: Zsinati ügyiratok: A két fakultás ügyében kiküldött 15-ös zsinati bizottság jelentése, 1892. november 25., *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* 35(1892/53), 804–805; 35(1892/54), 827. A Protestáns Egyházi és Iskolai Lap az alapítást megelőző években tanulmányok egész sorának adott helyet a protestáns egyetem témakörében: PUBLICANUS: Protestáns egyetem, in: *PEIL* 35(1892/21), 289–292; SZÓTS Farkas: Egyesült protestáns állami teológiai fakultás, in: *PEIL* 37(1894/50), 785–787; ZSOLDOS Benő: Theologusaink és az egyetem, in: *PEIL* 39(1896/21), 323–324; SZÓTS Farkas: Felső oktatásunk reformjához, in: *PEIL* 40(1897/10), 145–147; SZABÓ Aladár: A lelkészképzésről II., in: *PEIL* 44(1901/19), 289–292; RAFFAY Sándor: Néhány szó a lelkészképzésről, in: *PEIL* 47(1904/25), 389–390; OBJEKTIV: A lelkipásztori hivatal és az arra való képzés IV., in: *PEIL* 49(1906/39), 610–613; VERESS Jenő: A lelkipásztor-képzés reformja I–II., in: *PEIL* 51(1908/48), 759–760; (1908/49), 775–778; VERESS Jenő: A prot. theol. fakultás körül, in: *PEIL* 54(1911/24), 387–389. Ezenfelül a kérdéssel foglalkoznak Szóts Farkas alábbi tanulmányai: Szóts Farkas: Egyetemi protestáns teológiai fakultás, in: *Protestáns Szemle* 12(1900/5), 313–324; Szóts Farkas: Protestánsok egyházi tömörülése I–II, in: *Protestáns Szemle* 12(1900/9–10), 538–549, 617–632.

⁴⁸ RÉVÉSZ: i. m., 3.

A debreceni egyetem, s a református teológiai fakultás gondolata tehát pár évtizeddel korábban korántsem volt olyan terhelt elgondolás, mint azt esetleg Kováts J. István vitairatát olvasva feltételezhetnénk. Egyszerű példának vehetjük az edinburghi tanulmányait folytató, harminc évvel fiatalabb Kovátsot, aki a magyar közoktatásügyi költségvetés hosszúra nyúlt tárgyalásainak jegyzőkönyvét olvasva (egy felekezeti csatákkal hevült időszakban) tollat ragad, s *Protestáns teológiai fakultást!* címmel küld be vezércikket a *Protestáns Egyházi és Iskolai Lapba*, melyben így nyilatkozik a kérdést illetően:

Épen ezért nemcsak azellen emeljük föl a szavunkat a leghatározottabban, hogy a harmadik magyar egyetem teológiai fakultása is római katolikus legyen, hanem [...] határozottan megkívánjuk, sőt követeljük, hogy a harmadik egyetem teológiai fakultása protestáns legyen! A nemzeti szempont tekintetbe vételével háttérbe szorul Kassa, elesik Pozsony és csak Debreczenről meg Szegedről lehet szó. A harmadik magyar egyetem teológiai fakultásának a kérdése pedig határozottan Debreczennek juttatja az elsőséget.⁴⁹

Összegzés

Csikesz Sándor és Révész Imre több tekintetben debreceni érdekeltségű, de mégis az egyetemes egyház javát, s a lelkészképzés legmagasabb és legjobb színvonalát célzó tervezete kapcsán még megannyi kérdés megérdemli a már nyugodt és vitára alkalmas körülmények között való tárgyalást. Tervezetük mellett felhozott érveik, s az azokra érkező kritikák között egyaránt vannak olyan elemek, melyekre egyházunknak a ma lelkipásztorképzése kapcsán is érdemes reflektálnia. A reformelképzelések körüli heves vitából kiderül Csikesz Sándor, Révész Imre, Kováts J. István és Vasady Béla, s hozzájuk hasonlóan a debreceni, budapesti, sárospataki és pápai teológiai tanárok mind égetőnek érezték, hogy megoldást találjanak a következő ügyekben: a lelkészképzés legyen az egyház közös (egyházkerületek, egyházmegyék, gyülekezetek között egyaránt megosztott) terhe anyagi, szellemi és lelki szempontból egyaránt; az egyes képzőhelyek partikuláris jellegének minél nagyobb hangsúlyt kell kapnia; szükséges reflektálni az egyetemi

---

⁴⁹ Kováts J. István: *Protestáns teológiai fakultást!*, in: *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* 50(1907/6), 84–86; 50(1907/7), 101–104, 103.

fakultáson folyó teológiai képzés előnyeire és hátrányaira egyaránt, különösen is az állammal való kapcsolat tekintetében; az egyház feladata a lelkésznevelés számára tudományos és lelki szempontból a legmagasabb minőségű oktatást, felkészítést biztosítani.

S bár megannyi egyháztörténelmi, történelmi és személyi körülmény együttállása, valamint az egyéni tapasztalatokból született élesen eltérő következtetések folytán e rendkívüli időkben nem született egyházunkban maradéktalan egyetértés a lelkészképzés ügyében, a vitapartnerek lelkesedése, bátorsága, őszintesége és egyház iránti elkötelezettsége példaként állhat a ma lelkészképzéséről gondolkodók számára is.

1. sz. melléklet – Hallgatói létszámok összehasonlító táblázata

	Sárospatak					Budapest				
	I	II	III	IV	Összesen	I	II	III	IV	Összesen
1937	13	15	13	14	56	Csak az évfolyamok összlétszámáról találtam adatot.				79
1938	16	17	19	19	72					
1939	8	14	14	20	69					
1940	10	8	14	14	43					69 62
	Pápa					Debrecen				
	I	II	III	IV	Összesen	I	II	III	IV	Összesen
1937	8	10	9	14	40	35	44	36	44	157
1938	18	12	13	15	54	28	41	40	41	146
1939	8	18	13	12	52	15	21	39	38	119
1940	6	12	18	13	44	12	17	23	41	93